

УДК 338.486.1.025

АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В КРАЇНАХ СВІТУ ТА ОЦІНКА ПЕРСПЕКТИВНОСТІ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ В УКРАЇНІ

DOI 10.30838/ P.ES.2224.271018.30.271

**Шапа Н. М., к.е.н.,
Джанумова Л. Т.,**

ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури» м. Дніпро

В статті аналізується розвиток туристичної галузі в світі та зіставляються рейтинги країн за показниками: кількість туристичних прибуттів, витрати на міжнародний туризм, доходи від туризму в поточних цінах, загальний внесок туризму в ВВП. Досліджуються туристичні потоки України з початку ХХІ століття до сьогодні, виявляються причини їх розбалансування та наслідки для економіки країни. Виконується оцінка сучасного стану туристичної діяльності й передумов розвитку туристичного потенціалу. За допомогою аналізу зміни показників, які входять до складу індексу конкурентоспроможності у сфері подорожей та туризму виявляються пріоритетні напрями створення сприятливих умов розвитку туризму в Україні. Статистичну базу дослідження склали: Світовий атлас даних ,звіти з конкурентоспроможності у сфері подорожей та туризму Світового економічного форуму за 2013 і 2017 роки, показники державного комітету статистики України. Для дослідження застосовані методи порівняльного аналізу, групування та узагальнення даних, ранжування та інші. Сфера використання результатів дослідження: у науково-теоретичному аспекті – для поєднання різних підходів до визначення конкурентоспроможності туристичного господарства, які застосовуються в світовій практиці та в національній економіці; у прикладному аспекті - для більш ґрунтовного розуміння особливостей функціонування туристичної сфери та розробки стратегії її розвитку.

Ключові слова: туристична галузь; рейтинг країн; туристичні потоки; індекс конкурентоспроможності подорожей та туризму; тенденції розвитку туризму в Україні

UDC 338.486.1.025

ANALYSIS OF DEVELOPMENT OF TOURISM IN THE COUNTRIES OF THE WORLD AND EVALUATION OF THE PROSPECTS OF THE TOURISM INDUSTRY IN UKRAINE

DOI 10.30838/ P.ES.2224.271018.30.271

**Shapa N., к.е.н.,
Djanumova L.**

Prydniprovskya state academy of civil engineering and architecture, Dnipro

The development of the tourist industry in the world has been analyzed and the country's rankings by indicators have been compared: the number of tourist arrivals, the cost

of international tourism, incomes from tourism in current prices, the total contribution of tourism in Gross Domestic Product (GDP). The tourist flows of Ukraine from the beginning of the XXI century to the present have been explored, the causes of their imbalance and the consequences for the country's economy have been revealed. An assessment of the current state of tourism activity and the prerequisites for the development of tourism potential has been carried out. By analyzing the changes in indicators that are part of the competitiveness index in the field of travel and tourism the priority directions of creation of favorable conditions for the development of tourism in Ukraine have been shown. The statistical basis of the study: World Atlas of Data, Competitiveness Reports on Tourism and Tourism of the World Economic Forum by year from 2013 to 2017, indicators of the State Statistics Committee of Ukraine. Methods of comparative analysis, grouping and aggregation of data, ranking, and others have been used in the research. Scope of research use: in the scientific and theoretical aspect – to combine different approaches to determining the competitiveness of the tourism industry, which are applied in world practice and in the national economy; in the applied aspect – for a more thorough understanding of the features of the functioning of the tourism industry and the development of a strategy for its development.

Keywords: tourism industry, country rating, tourist streams, index of competitiveness of travel and tourism, tendencies of tourism development in Ukraine.

Актуальність проблеми. У багатьох країнах світу туризм є однією з найбільш пріоритетних галузей, яка вносить вагомий внесок у валовий національний дохід. На частку світового сектора подорожей і туризму припадає більше 10% світового ВВП, він росте швидше, ніж в інших секторах, і забезпечує одне з 10 робочих місць [1].

Для України, як території з унікальними природними, культурно-історичними умовами, розвиток туризму здатен створити дієві можливості покращення соціально-економічного становища країни шляхом зростання ділової активності та підприємницької ініціативи, збільшення зайнятості, надходжень до місцевих бюджетів і підвищення рівня та якості життя населення. Саме тому, незважаючи на численні політичні, економічні та інші проблеми, багато уваги приділяється розгляду цього питання.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні аспекти туризму, історію його розвитку як в Україні, так і за кордоном вивчали такі вчені: В. Фрезер, Х. Клемент, Х. Рюттер, А.Ю. Александрова, Л.І. Гонтаржевська, А.Б. Гайдук, Т.А. Дьорова, В.Ф. Кифяк, В.В. Орлова та інші. У працях цих вчених розглянуто питання розвитку ринку туристичних послуг, реалізації регіональної туристичної політики; визначені економічні та організаційні важелі регуляторної політики розвитку туризму.

Однак дана тема досліджена не в повному обсязі, виникає необхідність глибоко проаналізувати динаміку розвитку світового ринку туризму та порівняти із країнами-лідерами позицію нашої країни, а також провести оцінювання стану й перспективності туристичної галузі в Україні з початку ХХІ століття до теперішнього часу, що є метою даної статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. У попередніх дослідженнях, які проводили експерти Всесвітньої туристичної організації (ВТО), прогнозувалося, що на початку ХХІ ст. обсяги міжнародного туризму зростатимуть щороку в середньому на 4% [2]. Ці прогнози підтвердилися, згідно світовому атласу даних [3] на протязі 2000–2017 рр.. відбувалось збільшення числа подорожуючих. Наприклад у п'ятірці країн-лідерів: Франція, США, Іспанія, Китай та Італія з кожним роком збільшується кількість прибуваючих до них туристів (крім зниження цього показника у 2016 року у Франції та США).

Далі проаналізуємо розвиток туристичної галузі всіх країн світу впродовж шістнадцяти років (2000-2017рр.) і визначимо лідерів за наступними показниками: кількість туристичних прибуттів, витрати на міжнародний туризм, доходи від туризму в поточних цінах, загальний внесок туризму в ВВП (табл.1). Цікавим, на наш погляд, є порівняння за цими показниками позиції України, як дійсного члена ВТО з 1997 року.

Таблиця 1. – Країни – лідери за розвитком туризму та місце України в загальному рейтингу

Рейтинг країн за кількістю прибуттів у 2016 р. (тис.осіб)	Рейтинг країн за витратами на міжнародний туризм у 2016р. (млн. \$ США)	Рейтинг країн за доходами від туризму на 2016 р. у поточних цінах (млн., \$ США)	Рейтинг країн за загальним внеском туризму в ВВП на 2017 р. (млрд. \$ США)
1. Франція (82570)	1. Китай (261129)	1. США (244708)	1. США (1501,9)
2. США (75608)	2. США (160818)	2. Іспанія (60605)	2. Китай (1349,3)
3. Іспанія (75315)	3. Німеччина (87423)	3. Великобританія (55558)	3. Німеччина (395,2)
4. Китай (59270)	4. Великобританія (79371)	4. Таїланд (52465)	4. Японія (331,2)
5. Італія (52372)	5. Франція (49024)	5. Німеччина (52129)	5. Великобританія (266,1)
...	...	...	...
25. Україна (13333)	38. Україна (5323)	81. Україна (1723)	81. Україна (5,5)

Джерело: Світовий атлас даних [3]

За даними таблиці 1 видно, що протягом останніх 16 років (у світовому атласу даних відсутні деякі показники за 2017р. та за 2018 р.) традиційними лідерами по залученню туристів у свою країну залишились Франція, США, Іспанія, Італія та Китай. У порівнянні з дослідженнями В.Ф. Кифяк [4], які проводилися у 2000 р., ситуація практично не змінилася: перші чотири країни займають лідируючі позиції з 1990 р., а Китай із 5 місця у 2000 р. перемістився на 4 сходинку в 2016 р.. Україна займає 25 місце станом на 2016р, тобто кількість туристичних прибуттів у 6 разів менша, ніж у країни-лідера Франції. Для порівняння: у 2013 р. Україну відвідало 24671 тис. туристів, що у 1,85 разів більше ніж у 2016 р.

Найбільші витрати на міжнародні подорожі у китайців, значне зростання цього показника відбувається починаючи з 2014 р. по теперішній час (майже в 1,8 разів у порівнянні 2014р. до 2013 р.); на 5 місці – Франція; Україна займає 38 сходинку, вітчизняні туристи витрачають у 9,2 рази коштів менше, ніж французькі туристи.

Найбільші доходи від туризму отримує США: в 2016 році вони були у 4 рази вищі ніж у подальших за рейтингом країн, а впродовж 2000 - 2016 рр. ця країна зуміла їх збільшити вдвічі. Також США є лідером за загальним внеском туризму в ВВП: аналізуючи період з 2000 по 2017 роки [3], можемо бачити збільшення цього показника в 1,6 разів.

Україна займала в 2016 р 81 місце, тобто доходи від туризму були в 142 рази менше ніж у країни-лідера США. Найбільшу кількість доходів від цієї галузі наша країна отримала у 2012 р. – 5988 млн. \$, що майже в 3,5 рази більше порівняно з 2016 р.

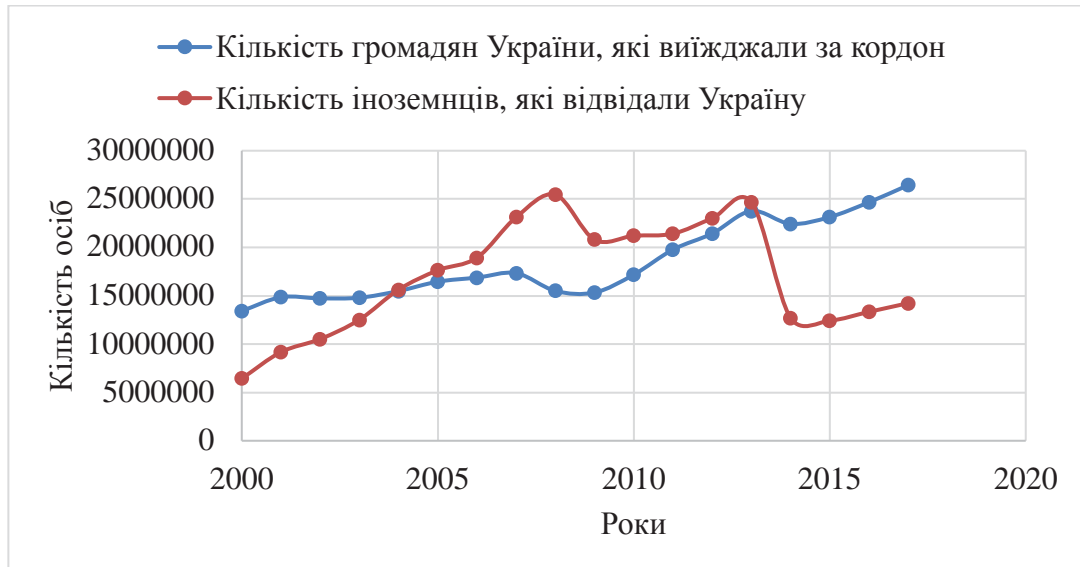
Щодо загального внеску туризму в ВВП України то, станом на 2017 р., він менший ніж в США в 273 рази. У 2013 р. цей показник в нашій країні дорівнював 13,9 млрд.\$, в 2017 р.- 5,5 млрд.\$, тобто в 2,5 рази менше. За прогнозами експертів Форсайту внесок туризму в загальне зростання національної економіки до 2020 р. дорівнюватиме 2 % [5].

Таким чином, за більшістю показників, Україна має низький рейтинг у списку розвинутих туристичних країн. Негативною тенденцією є значне скорочення кількості прибуваючих туристів починаючи з 2014 р. та, як наслідок, зменшення доходів від туризму й зниження загального внеску цієї галузі в ВВП України.

Як відомо, саме у 2014 р. Україна зазнала збройної агресії, відбулася анексія Криму. Тож зниження розвитку туристичної галузі безпосередньо пов'язано з воєнними подіями в країні. До тепер нестабільна ситуація у східній частині України негативно впливає на загальний імідж України

як країни безпечної для туризму та відпочинку, що є головною перешкодою для подальшого розвитку туристичної сфери.

На підтвердження такого висновку проаналізуємо туристичні потоки 2000-2017 рр. за даними державного комітету статистики України (рис.1).

Рис. 1 Туристичні потоки в Україні

Джерело: державна служба статистики України [6]

На графіку видно постійне зростання виїзного потоку, тобто кількості українців, які виїжджали з країни. З початку ХХІ ст. кількість вітчизняних туристів зростає майже вдвічі: в 2000 р. – 13,4 млн. осіб, в 2017 р. – 26,4 млн. осіб. Що стосується в'їзного потоку, ситуація змінювалася: протягом 2000-2008 рр. постійно збільшувалася кількість іноземних туристів (із 6,4 млн. осіб у 2000 р. до 25,5 млн. осіб у 2008 р.); у 2009 р. відбулося незначне зменшення (на 18%), яке до 2013 р. нівелювалося; однак із 2014 р. відбулося різке скорочення іноземних туристів – майже вдвічі.

На графіку чітко видно два значних розриви у туристичних потоках – у 2008 р. та починаючи з 2014 р. Перший, на нашу думку, пов'язаний з початком різкого зростання курсу гривні до долару, що привело до зниження купівельної можливості вітчизняних громадян та зменшення кількості подорожей. Другий розрив можна пояснити воєнними подіями в Україні, що привело до відтоку іноземних туристів. Тож можемо стверджувати, що негативний вплив на розвиток туристичної галузі мають економічні та політичні події в країні.

Про значне погіршення стану туристичної галузі з 2014 року до теперішнього часу говорять наступні цифри. Кількість будинків і пансіонатів відпочинку зменшилася з 271 у 2013 р. до 67 у 2017 р., тобто у 4 рази! В 3 рази зменшилася кількість санаторіїв-профілакторіїв (з 165

у 2013 р. до 55- у 2017 р.) [7]. Як наслідок, загальний внесок туризму в зайнятість зменшився на 1,7%. Це призвело до зменшення доходу від надання туристичних послуг як мінімум у двічі, що підтверджує світовий атлас даних [3].

Якщо розглядати туристичні потоки, зображені на рис.1 з погляду «виїжджаючих» та «в'їжджаючих» коштів, то ця динаміка може відображати грошові потоки: «виїжджаючі» - громадян України, «в'їжджаючі» - іноземців, тому що ті громадяни, які виїжджають за кордон витрачають кошти в інших країнах, збагачуючи їх, а іноземці, які відвідують Україну, навпаки, витрачають кошти, підвищуючи дохід від туризму в нашій країні. Відтак у 2013 році ці потоки були майже збалансованими, а з 2014 року по теперішній час «в'їжджаючий» грошовий потік менше «виїжджаючого» майже вдвічі.

Туристична галузь досить суттєво пов'язана з низкою інших галузей: транспорт, торгівля, зв'язок, будівництво, сільське господарство, виробництво товарів народного споживання, тощо. Саме тому, погіршення стану туризму може негативно вплинути на розвиток інших галузей.

Якщо порівняти кількість суб'єктів туристичної діяльності за останні роки, можна побачити тенденцію до їх зменшення: 2011 р. – 4157 одиниць, 2016 р. – 3506 одиниць, 2017 р.- 3469 одиниць. Як наслідок, відбулося значне зниження середньооблікової кількості штатних працівників: із 12085 осіб у 2011 р. до 10291 осіб у 2017 р. [7]. Тож зрозуміло, що таке становище не тільки не сприяло створенню нових робочих місць у супутніх галузях економіки, а навпаки привело до їх скорочення.

Сучасні негативні тенденції в туристичній галузі, як було зазначено раніше, пояснюються загальним падінням економіки України. Це можемо підтвердити, аналізуючи данні державної служби статистики України в одній з провідних галузей господарювання - будівництві: у січні-вересні 2018 р. кількість виконаних будівельних робіт склала 23233 одиниць, що менше на 16737 одиниць у порівнянні з аналогічним періодом 2017 р., коли їх кількість становила 39970 одиниць [6]. Хоча точна інформація про кількість зведених будівельних споруд туристичного призначення відсутня, розуміючи загально - галузеві тенденції, можна зробити не втішний висновок про потенціальні можливості розміщення туристів в Україні.

Однак, незважаючи на всі труднощі та проблеми, які було виявлено в минулих роках, бажано оцінити перспективи розвитку туризму в нашій

країні. У попередніх роботах вчених вже аналізувалися фактори, під впливом яких формується туризм [8] та оцінювалася туристична привабливість України [9,10]. У статті [11] наведено сім об'єктивних передумов розвитку туристичного потенціалу і, хоча мова йде про прикордонні території західних регіонів України, більшість із них, на нашу думку, стосується країни в цілому. До цих загальних передумов належать: 1) природні умови (наявність унікальних природних ландшафтів гір, морів, річок і озер, національних парків); 2) вигідне географічне положення країни (центр Європи, щільна мережа транспортних шляхів, державний кордон із сьома країнами); 3) безвізовий режим в'їзду в Україну для громадян країн ЄС та низки інших країн світу (з 11.06.2017 українські туристи можуть подорожувати до Шенгенської зони та деяких інших країн без віз); 4) наявність значної кількості пам'яток історії, культури та архітектури; 5) потужній рекреаційний потенціал, який включає 4 великих та різноманітних туристичних регіонів: Причорноморський, Приазовський, Карпатський та Кримський. Автор статті висвітлює актуальні до тепер проблеми низької ефективності використання туристичного потенціалу, до яких необхідно додати воєнні події на сході країни та анексію Криму.

Грунтовне дослідження середовища туристичної діяльності в Україні провів В.К. Кіптенко у праці [9]. Цікавим є SWOT-аналіз іміджу нашої країни та надана цим вченим оцінка конкурентоспроможності туристичної індустрії станом на 2007 р. Пізніші дослідження в цьому напрямку були проведені Г.О. Горіною [12] та І.Г. Смирновим [13], де розглянуто місце України у всесвітньому рейтингу за індексом конкурентоспроможності подорожей та туризму станом на 2013 р.

На нашу думку доцільно продовжити ці дослідження порівнявши зміну індексу конкурентоспроможності у сфері подорожей та туризму (англ. Travel and Tourism Competitiveness Index, ТТСІ) з 2007 р. до теперішнього часу. Цей індекс формується на підставі ряду показників, які згруповано у 14 складових і об'єднано у 4 субіндекси, що характеризують сприятливість середовища в країні для розвитку туризму, державну політику, інфраструктуру та наявні природні, культурні ресурси. Індекс має градацію від 1 до 7. Якщо аналізувати загальний індекс ТТСІ за десять років періоду 2007 - 2017 рр. (спостереження проводяться раз на два роки, тому даних за 2018 р. немає), то найвище його значення було в 2013 р.- 3,98, а найнижче у 2017 р.- 3,5.

Більш детально оцінки індексу ТТСІ України по 14 складовим впродовж 2007-2017 рр. наведено у статті [14], де визначаються по кожному з них відхилення за 10 років. Однак автор зіставляє показники 2017 р. із 2007 р. та 2011 р., тоді як цікавим є співставлення з найкращім роком – 2013 р., коли рейтинг України за індекс ТТСІ був найвищим та кількість іноземців, які відвідували нашу країну найбільшою (рис.1). На підставі такого аналізу можна зрозуміти за рахунок яких показників досягнутий рівень конкурентоспроможності туристичної галузі був знижений та виявити слабкі сторони, які потребують найпершої уваги. У табл.2 згруповано складники індексу ТТСІ у дві групи: показники за якими відбулося зниження (з від'ємним відхиленням) та показники, які було підвищено (з додатним відхиленням). Поза увагою залишимо ті показники, які не змінилися. Для порівняння наведемо максимальне значення кожного показника та назву країни (або декілька при умові однакових цифр) як приклад для наслідування.

Таблиця 2 – Зміна складових індексу конкурентоспроможності у сфері подорожей та туризму за період 2013-2017 рр. в Україні

Показники (складники індексу ТТСІ)	Макс. досягнення показника у світі	Країна	2013	2017	Відхилення
Бізнес- середовище* (туристична політика та регуляція)	6,2	Гонконг	3,9	3,7	-0,2
Безпека і захист	6,7	Фінляндія	4,7	3,5	-1,2
Міжнародна відкритість* (сприйняття туризму в країні)	5,2	Сінгапур	4,3	2,9	- 1,4
Екологічна стійкість* (сталість навколишнього середовища)	5,8	Швейцарія	4,3	3,9	-0,4
Інфраструктура повітряного транспорту	6,8	Канада	2,8	2,4	-0,4
Наземна та портова інфраструктура	6,4	Гонконг	3,5	3,0	-0,5
Інфраструктура туристичних послуг	6,7	Австрія, Іспанія	4,6	4,0	-0,6
Природні ресурси	6,1	Бразилія	3,0	2,3	-0,7
Людські ресурси і ринок праці	5,8	Ісландія	3,6	4,9	1,3
Пріоритетність подорожей і туризму	6,2	Мальта	4,2	4,3	0,1
Інформаційно-комп'ютерна готовність	6,5	Гонконг	3,1	4,2	1,1
Цінова конкурентоспроможність	6,7	Іран, Ісламська республіка	4	5,2	1,2

*назва цих показників змінилася у 2015 р. тому у дужка наведено назву показника станом на 2013 р.

Джерело: звіти Всесвітньої туристської організації 2013, 2017 рр.[2]

Отже цілком передбачуване найбільше зниження у 2017 р. показників міжнародна відкритість та безпека і захист, що відбувається в наслідок воєнних подій в країні. Це найсуттєвіша проблема до тепер, у наслідок якої не розвивається бізнес-середовище та вся інфраструктура. Слід погодитися з О.В. Шикіною, яка вважає, що зниження цих показників пояснюється нестабільною політичною ситуацією та відноситься до зовнішніх факторів, на які важко впливати тільки важелями туризму як окремої галузі. Однак незадовільні позиції таких показників як «Природні ресурси», «Екологічна стійкість» можна віднести до внутрішніх факторів, що можуть піддаватися корегуванню завдяки позитивній роботі керуючих органів сфери туризму» [15]. Не погодимося з автором стосовно показника «Пріоритетність подорожей і туризму», який не знизився незважаючи на всі негаразди, а навпаки дещо підвищився, що говорить про позитивні зміни. Більшість цих змін відбувається у західних регіонах України, про що свідчить аналітична записка Ю.В. Мігущенко [12].

Також позитивною тенденцією є значне зростання протягом чотирьох років показника «Людські ресурси і ринок праці», яке відбулося за рахунок збільшення кваліфікованих працівників у туристичної галузі. Ще один «прорив» - це зростання інформаційно-комп'ютерної готовності, яке відбулося за рахунок більш широкого використання Інтернету для транзакцій поміж бізнесом та споживачами, покращення покриття мобільної мережі та ін.

Збільшення цінової конкурентоспроможності у туристичної галузі слід сприймати обережно, детально аналізуючи за рахунок чого це сталося. До складу цього показника входять наступні: 1. Податки на квитки і збори аеропортів; 2. Індекс цін на готелі; 3. Паритет купівельної спроможності; 4. Рівень цін на паливо. По першому Україна займає 99 позицію в рейтингу (для порівняння в Польщі 4 місце), тобто податки високі. Аналогічна ситуація по другому складовому: середні ціни на номер у кращих готелях України становлять 95,4 \$, тоді як у Польщі – 69,2 \$. По відношенню коефіцієнта перерахунку паритету купівельної спроможності до офіційного обмінного курсу \$ Україна займає 2 ранг у світі, що говорить про дуже низьку цінність національної грошової одиниці. По четвертому складовому позиція України також не виглядає привабливою: ціна на дизельне пальне 116 центів/літр, це 65 місце з 136 країн. Таким чином, збільшення цінової конкурентоспроможності туристичної галузі відбувається не ефективно, що знижує привабливість країни для відвідувачів.

Порівнюючи кожен показник, який входить до складу індексу ТТСІ України в 2017 р, з лідируючими країнами бачимо відставання більше ніж у 2 рази по показникам: «Інфраструктура повітряного транспорту», «Наземна та портова інфраструктура», «Природні ресурси». Відтак підвищення конкурентоспроможності вітчизняної галузі туризму можливе за рахунок значної уваги саме цим аспектам та ліквідації такого відставання. Крім того, значну увагу потрібно приділяти бізнес-середовищу, тобто створювати привабливі податкові, фінансово-кредитні та інвестиційні умови розвитку туризму, скориставшись успішним зарубіжним досвідом.

Висновки. Проведене дослідження дало можливість оцінити розвиток туристичної галузі всіх країн світу з початку ХХІ ст. та порівняти позицію України за показниками: кількість туристичних прибуттів, витрати на міжнародний туризм, доходи від туризму, загальний внесок туризму в ВВП. Не зважаючи на відсталу позицію нашої країни виявлено позитивні тенденції – зростання туристичних потоків впродовж 2000-2013 рр., збільшення кваліфікованих працівників у туристичній галузі, зростання інформаційно-комп'ютерної готовності. Доведено негативний вплив на розвиток туристичної та, пов'язаних із нею, інших галузей економічних і політичних чинників, воєнних подій та анексії Криму. На разі реальний стан туристичної галузі України не відповідає її потенційним можливостям (об'єктивним передумовам). Орієнтуючись на світовий розвиток сфери туризму та подорожей для підвищення позиції України у даному секторі потрібно, в першу чергу, забезпечити безпеку туризму та відпочинку; розвинути інфраструктуру повітряного, наземного та портового транспорту; дбайливо ставитися до природних і культурних ресурсів; а також забезпечити цінову конкурентоздатність за рахунок зниження податків на квитки і збори аеропортів та ефективну політику ціноутворення у колективних засобах розміщення. Більш ґрунтовна стратегія розвитку туристичної галузі України є напрямом подальших наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Travel & Tourism Competitiveness Report 2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.weforum.org/reports/the-travel-tourism-competitiveness-report-2017
2. Звіти Всесвітньої туристської організації. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tourlib.net/wto.htm>

3. Світовий атлас даних. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://knoema.ru/atlas/topics/Туризм>
4. Кифяк В. Ф. Організація туристичної діяльності в Україні. Навчальний посібник. / В. Ф. Кифяк. – Чернівці: Книги-XXI, 2003. - 300 с.
5. Форсайт 2018: Аналіз підготовки і перепідготовки фахівців природничого і технічного спрямування, виходячи з цілей сталого соціально-економічного розвитку України до 2025 року. – К. : Вид-во «Політехніка», 2018. – 32 с.
6. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
7. Туристична діяльність в Україні у 2017 році / Статистичний збірник Відповідальний за випуск О. О. Кармазіна. – К.: Державна служба статистики України – 2018. – 90 с.
8. Пуцентейло П. Р. Економіка і організація туристично-готельного підприємництва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tourlib.net/books_ukr/pucentejlo35.htm
9. Кіптенко В. К. Менеджмент туризму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uchebnikirus.com/turizm/menedzhment_turizmu_-_kiptenko_vk
10. Музиченко-Козловська О. В. Економічне оцінювання туристичної привабливості території Монографія. – Львів: Новий Світ-2000, 2012. – 176 с.
11. Мігущенко Ю. В. Механізми підвищення ефективності використання туристичного потенціалу прикордонних територій західних регіонів України. Аналітична записка [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1511/>
12. Горіна Г. О. Місце України на міжнародному туристичному ринку / Г. О. Горіна // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. – 2014. – № 3 (65). – С.61-66.
13. Смирнов І. Г. Визначення рівня конкурентоспроможності країн світу в туризмі: сучасні підходи / І. Г. Смирнов // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – №5-6 (82-83). – 2015. – С.37-49.
14. Шикіна О. В. Індекс туристичної конкурентоспроможності як показник туристичного потенціалу України / О. В. Шикіна // Вісник Хмельницького національного університету. – 2017. – № 2. – Т.2. – С. 275-279.

REFERENCES:

1. Travel & Tourism Competitiveness Report 2011 Retrieved from www.weforum.org/reports/the-travel-tourism-competitiveness-report-2017
2. Zvity Vsesvitnoi turystychnoi organizatsii [Annual reports of Worldwide tourist organization] (n.d.). tourlib.net. Retrieved from <http://tourlib.net/wto.htm> [in Russian].

3. Svitovyi atlas danykh [World data atlas]. (n.d.). knoema.ru/atlas. Retrieved from <https://knoema.ru/atlas/topics/Tourism> [in Russian].
4. Kifiak, V.F. (2003). Organizatsiia turystychnoi diialnosti v Ukraini [Organization of tourist activity in Ukraine] Chernivzi: Knygi [in Ukrainian].
5. Sait zhurnalu «Forsait» [Site of journal «Forsit»]. Retrieved from <http://wdc.org.ua/sites/default/files/WDC-IASA-FORESIGHT2018-HCA.pdf> [in Ukrainian].
6. Derghavnii komitet statystyky Ukrainy [State committee of statistics of Ukraine]. – Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
7. Karmazina, O. O. (2018) Turystychna diyalnist v Ukraini u 2017 rotsi. Statystychnyi zbirnik [Tourist activity in Ukraine in 2017. Statistical Yearbook]. Kyiv: Derzhkomstat Ukrainy [in Ukrainian].
8. Puzenteilo, P.R. (2007) Ekonomika i organizatsiia turystychno-gotel'nogo pidpriemnytva [Economy and organization of tourist-hotel enterprise]. Retrieved from http://tourlib.net/books_ukr/pucentejlo35.htm [in Ukrainian].
9. Kiptenko, V.K. (2010) Menedzhment turyzmu [Management of tourism]. Retrieved from http://uchebnikirus.com/turizm/menedzhment_turizmu_-_kiptenko_vk [in Ukrainian].
10. Muzychenko-Kozlovska, O.V. (2012) Ekonomichne oziniuvannia turystychnoi pryvablyvosti terytorii [Economic evaluation of tourist attractiveness of territory]. Monografiya . – Lviv: New world -2000 [in Ukrainian].
11. Sait Nazionalnogo instytutu strategichnykh doslidhyn [Site of national institute for strategic studies]. <http://www.niss.gov.ua> Retrieved from <http://www.niss.gov.ua/articles/1511> [in Ukrainian].
12. Gorina, G. O. (2014) Misze Ukrainy na mighnarodnomu turystychnomu rynku [Place of Ukraine in the international tourism market]. Naukovyi visnyk Poltavskogo universytetu ekonomiky i torgivli - Scientific Bulletin of Poltava University of Economics and Trade, 3 (65), 61-66 [in Ukrainian].
13. Smirnov, I.G. (2015) Vyznachennia rivnia konkurentospromoghnosti krain svitu v turyzmi: suchasni pidkhody [Definition of the world competitiveness in tourism: new approaches] Zovnishnia torgivlia: ekonomika, finansy, pravo - Foreign trade: economics, finance, law, 5-6 (82-83), 37-49 [in Ukrainian].
14. Shykina O.V. (2017) Indeks turystychnoi konkurentospromoghnosti yak pokaznyk turystychnogo potentsialu Ukrainy [Tourism competitiveness index as tourism potential indicator of Ukraine] Visnyk Khmilnyz'kogo nazionalnogo universytetu - Herald of Khmelnytskyi national university, 2. vol.2, 275-279 [in Ukrainian].